МОДЕЛЬ КОМУНІКАТИВНИХ СТИЛІВ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

MODEL OF COMMUNICATIVE STYLES OF FUTURE SPECIALISTS IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGIES

УДК 007:304
DOI https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.16.9

Малецька О.О.
практичний психолог
Гімназія «Діалог»,
здобувач наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності «психологія»
Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України

У статті розглядається явище комунікації, яке дає змогу зосереджувати аналіз на каналах розповсюдження інформації, мовленні та мовленнєвих засобах як на коді, що є особливо актуальним під час поширення інформаційних технологій та опосередкування ними всіх суспільних процесів. Автор розглядає підходи до стилізації спілкування й комунікації, формування яких завершується переважно в підлітковому віці. Типології комунікативних стилів можуть різнитися залежно від пріоритетності складників комунікативного процесу, серед яких – мета й завдання спілкування, способи та канали передачі інформації між комунікаторами, їхня позиція один щодо інших, смисли, які передаються учасникам комунікації, і засоби передачі цих смислів. Аналіз комунікативних стилів важливо здійснювати з урахуванням когнітивних особливостей особистості, оскільки завдяки їм відбувається процес пізнання світу, результати цього процесу передаються за допомогою комунікації.

Відмічається, що важливим є включення медіаопосередкованої комунікації під час дослідження комунікативних стилів. Включення медіазасобів у комунікативний процес передбачає зміну всіх його складників, оскільки вони впливають як на когнітивні особливості сторін комунікації, так і на канали, форму і структуру повідомлень.

Автор пропонує модель комунікативних стилів, професійно зорієнтованих на інформаційні технології школярів, відмічаючи, що таких учнів можна зарахувати до окремої групи, оскільки в їхньому разі тривалість і формат взаємодії з технічними засобами буде виправдано вищим, ніж для інших дітей, а сприймання продуктів прогресу може створювати уявлення про технології як всемогутні, а світ як такий, що можна запрограмувати або описати алгоритмом. Це може створювати обмеження у взаємодії таких школярів з оточуючими.

Комунікативні стилі професійно зорієнтованих на інформаційні технології школярів пропонується розглядати відповідно до таких параметрів, як індивідуальні особливості (показник екстраверсії, інтроверсії, когнітивний складник щодо сприймання технологій та навколишньої реальності) і рівень комунікативної компетентності з урахуванням включення школярів у медіаопосередковану комунікацію.

Ключові слова: *спілкування, комунікація, комунікативні стилі, медіаопосередкована комунікація, інформаційні технології, професійне самовизначення.*

The article considers the phenomenon of communication, which allows to focus the analysis on the channels of information dissemination, speech and speech media as code, which is especially relevant in the dissemination of information technology and it's mediation in all social processes. The author considers approaches to the stylization of communication, the formation of which is completed mainly in adolescence. Typologies of communicative styles can differ depending on the priority of the components of the communicative process, including the purpose and objectives of communication, methods and channels of information transfer between communicators, their position in relation to others persons, meanings transmitted to communication participants and means of transmitting these meanings. For the analysis of communicative styles it is important to take into account the cognitive characteristics of the individual, because they are the process of cognition of the world, and the results of this process are transmitted through communication.

It is noted that it is important to include media-mediated communication in the analysis of communicative styles. The inclusion of media in the communicative process involves a change in all its components, as they affect both the cognitive characteristics of the parties to the communication, and the channels, form and structure of messages.

The author proposes a model of communicative styles of professionally information-oriented students, noting that such students can be assigned to a separate group, because in their case the duration and format of interaction with technical means will be justified higher than for other children, and perception of progress can create ideas about technology as omnipotent, and the world as something that can be programmed or described by an algorithm. This can create limitations in the interaction of such students with others.

Communication styles of professionally information-oriented students are proposed to be considered according to such parameters as individual characteristics (extraversion, introversion, cognitive component of technology perception and surrounding reality) and the level of communicative competence taking into account students' involvement in media-mediated communication.

Key words: *communication, communicative styles, media-mediated communication, information technologies, professional self-determination.*

Постановка проблеми. Зі збільшенням популярності інформаційних технологій, Інтернету та входженням їх у життя все більшої кількості громадян зростала увага науковців до таких явищ. Рухаючись від перших досліджень ризику розвитку Інтернет-адикції та ігрової

залежності, можемо спостерігати перехід до необхідності постійного пошуку балансу між невпинними змінами зовнішнього середовища, викликаними прогресом, і здатністю людини до такого прогресу адаптуватися, тобто балансу між перевагами, здобутими від досягнень сучасності, і ризиками й загрозами для людства в умовах усе зростаючого темпу життя та обсягів інформації в усіх сферах.

Користувачі персональних комп'ютерів, а згодом і мобільних пристроїв із доступом до мережі не могли не оцінити переваг інноваційних технологій, що призвело й до зміни системи комунікації в суспільстві, а також формування принципово нових відносин з інформаційним середовищем. Як комунікації, так й інформація стають усе більш доступними, зручними, швидкими, хоча іноді навіть доволі агресивними.

Не можна не відмітити змін на ринку праці, що впливає на популярність професій, а отже, на професійне самовизначення та захоплення школярів. Розвиваються й активно впроваджуються технології штучного інтелекту, розвивається Інтернет речей, демонструючи світові розумні технології, здатні змінювати цей світ і надалі.

Робота в IT стала популярна, затребувана та високооплачувана. Школярі з дитинства захоплюються комп'ютерами й мають змогу відвідувати позашкільні курси, писати перші програми власноруч або поринути у світ роботобудування. Для батьків також така перспектива виявляється вдалою, і вони з готовністю підтримують захоплення дитини, змалечку заохочують інтерес до техніки, забезпечують дітей гаджетами та знаннями. Однак ми вважаємо, що захоплення інформаційними технологіями для школярів може створювати додаткові труднощі, передусім це можуть бути труднощі комунікативного характеру, коли технології, з одного боку, займають чимало вільного часу дитини, а з іншого – можуть впливати на її світосприйняття та сприймання інших людей, на готовність і бажання спілкуватися й будувати міжособистісну взаємодію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти комунікації, спілкування, медіаопосередкованої взаємодії та їх ролі у формуванні зрілої особистості були предметом наукового інтересу Ю. Анікєєвої, А. Антоновського, І. Арендачук, Р. Бараша, Е. Гріффін, О. Гулевич, О. Защиринської, Л. Кагермазової, Л. Реутової, Н. Сергєєвої, О. Соловйової та інших дослідників.

Постановка завдання. Ураховуючи важливість комунікації як на рівні суспільства, так і на рівні кожної окремої людини, уважаємо за потрібне приділяти більше уваги вивченню впливу професійного самовизначення у сфері інформаційних технологій на комунікативне стилеутворення школярів, зокрема виявлення різних аспектів цієї проблеми в разі активного захоплення ними інформаційними технологіями та здійснення перших кроків у підготовці до майбутньої професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікація як складник людського спілкування – предмет дослідження багатьох дисциплін, серед яких – історія, економіка, лінгвістика, соціологія, літературознавство, соціальна психологія, соціальна філософія, етика, естетика, філософія мовлення й логіка. Розуміння сутності терміна та природи явища комунікації проходить свої трансформації відповідно до суспільних змін, знаходячи своє місце як на рівні взаємодії між окремими індивідами, так і відводячи їй центральне місце у функціонуванні всіх суспільних процесів, як це робить у теорії Н. Луман. Зростання уваги до терміна відбувається на тлі трансформації сприймання його сутності зі зміщенням фокусу в бік вивчення каналів спілкування (з появою письменності, винайденням друкарських машин, а згодом і можливості передавати повідомлення на відстані) та мовленнєвих засобів і коду, за допомогою якого обмін інформацією і відбувається. Це, у свою чергу, повторює процеси поширення інформаційних і медіатехнологій, які впливають як на канали передачі інформації, роблячи найбільш зручним та ефективним медіаопосередковане спілкування, так і на систему засобів передачі інформації, коли користувачі на додаток до особистісного спілкування отримують такі інструменти, як миттєві повідомлення в чатах і месенджерах (з використанням відеоаватарів та емодзі), спілкування на платформі персоналізованих сторінок у соціальних мережах, аудіо- та відеоспілкування з використанням спеціальних додатків на зразок Viber, Watsapp, Skype тощо, а також проведення групових конференцій у будь-якому із зазначених форматів.

У латинській мові термін «communicatio» вживався скоріше на позначення риторичного прийому, що містив звертання до гіпотетичних міркувань фактично відсутніх опонентів. Сучасний підхід до тлумачення терміна з'явився вже в XIX столітті, коли ми під комунікацією розуміємо трансферт або фізичну передачу світла, електроенергії, тепла, сигналів тощо, а також взаємний обмін повідомленнями. А. Антоновський та Р. Бараш відокремлюють два головні підходи до розуміння комунікації – інтеграційно-комунікативний і медіакомунікативний, де останній зміщує увагу в напрямі інструментуалізації спілкування, фокусуючись на каналах розповсюдження інформації [2, с. 8].

Немає чіткого розмежування понять «спілкування» й «комунікація», але відокремлення поняття комунікації від спілкування дає змогу

зосереджуватися на мовленні та мовленнєвих засобах як на коді, що формує карту реальності людини [4]. Цінність комунікації в суспільстві стає найбільш очевидною на тлі прикладів невдалих комунікацій. Труднощі непорозуміння викликають соціальні конфлікти, серед яких – расові, гендерні, вікові, культурні, політичні, релігійні тощо [2]. Підвалини комунікативних умінь закладаються і дитинстві, і від того, як цей процес відбудеться, буде залежати психологічний комфорт людини, її здатність будувати своє життя й взаємини з іншими, а також займати активну позицію в суспільстві.

Спілкування стає провідним видом діяльності в підлітковому віці, у цей період завдяки міжособистісній взаємодії відбувається становлення та самореалізація особистості підлітка. Підлітковий період – перехідний від дитинства до дорослості, і від того, як цей перехід відбудеться, залежить майбутня особистість. Як відмічає Н. Сергєєва, «виховання підростаючого покоління нині має бути орієнтоване на розвиток соціальності особистості, складниками якої є активне позитивне спілкування, мобільність, зрілість, оскільки в сучасних умовах уже не можна обмежитися лише засвоєнням людиною суспільно визнаних норм, правил і досвіду» [9, с. 195].

Важливість комунікативної компетентності для школярів підкреслюють Л. Реутова, Ф. Хакунова та В. Гребенникова, наголошуючи, що вона стає основою для прояву пізнавальних, інтелектуальних, творчих і комунікативних здібностей, дотримання етичних норм, уміння соціально взаємодіяти. У комунікативній діяльності автори виділяють чотири основні компоненти – поведінковий, емотивний, пізнавальний та особистісний. В основі поведінкового лежить система умінь, пов'язана з організацією процесу комунікації, тобто здатність усвідомлювати й регулювати свою поведінку та впливати на поведінку інших, сприймати свої дії критично й адекватно реагувати на зауваження та чужу точку зору, готовність проявляти ініціативу та будувати ефективну взаємодію, вирішувати конфлікти і труднощі. Емотивний компонент пов'язаний зі здатністю до емпатії та співпереживання. Пізнавальний компонент передбачає наявність в учасників комунікації уявлень про норми та правила ефективного спілкування, здатність до виявлення власних комунікативних проблем, чіткість формулювання думок, планування мовлення. Особистісний компонент включає в себе сукупність ціннісно-смислових, моральних і потребнісно-мотиваційних утворень особистості, які проявляються у взаєминах з іншими [8].

На закінчення підліткового віку відбувається фіксація та відносна стійкість комунікативних властивостей особистості [10, с. 202]. Отже, можна припустити, що відбувається формування комунікативного стилю, який буде проявляться як **сукупність домінуючих патернів поведінки у взаємодії з оточуючими**.

Під стилем спілкування розуміють цілісну систему операцій, прийомів і способів (висловлювань чи аналогічних за сутністю дій), що лежать в основі міжособистісної взаємодії, або ж певну поведінкову форму, що проявляється систематично в умовах взаємодії [3, с. 81]. Свій початок проблема визначення стилю комунікації та міжособистісної взаємодії бере від вивчення стильових особливостей діяльності людини. Перші типології стилю пов'язані з дослідженнями А. Адлера життєвого стилю як індивідуальності, що виражається та формується в певному оточенні [1, с. 18]. Відмітимо, що позиція А. Адлера полягає в тому, що патерни поведінки вже практично сформовані в п'ятирічному віці й мало піддаються змінам у майбутньому.

У сучасній науці розглядаються різні аспекти комунікації, спілкування та міжособистісної взаємодії. О. Защиринська досліджує стилі спілкування школярів відповідно до того, який зі структурних складників механізму спілкування (когнітивний, емоційно-потребнісний, регуляторний) домінує в цьому процесі, як вони взаємодіють між собою, виокремлюючи реактивний, адаптивний, лідерський та егоцентричний стилі спілкування [6]. Реактивний стиль передбачає домінування когнітивного складника в процесі взаємодії, коли головна мета дитини – збереження статичного статусу в групі. Завдяки використанню когнітивних процесів дитина має можливість орієнтуватися в комунікативному просторі та реагувати на зміни, що відбуваються. При адаптивному стилі домінуючою є регуляторна функція, коли процес адаптації передбачає формування таких соціальних штампів і стереотипів, зорієнтованих переважно на формальне (педагогічне) спілкування, здобуття оцінок і схвалення від учителя або іншого формального лідера. Лідерський стиль також керується регуляторною компонентою, основна мета в такій взаємодії – домінування в групі, що досягається за допомогою аналізу соціальної ситуації, оцінювання можливостей її зміни, маніпулювання взаєминами в групі, якому у нагоді стає розвинений соціальний інтелект. Учні, які ставлять свої інтереси вище за інтереси групи, отримуючи задоволення від відчуття іншості, підкреслюючи відмінність власних норм і цінностей від групових, демонструють егоцентричний стиль спілкування. Цей стиль може призводити до ізоляції дитини від оточуючих, захищаючи її внутрішній світ від зовнішніх впливів.

Аналіз стилів комунікації частіше здійснюється в площині психолінгвістики, і ми вважа-

ємо увагу до них з погляду психології недооціненою. Підходи до класифікації комунікативних стилів можуть бути різними, залежно від істотних для аналізу параметрів процесу комунікації. Такими параметрами можуть бути мета й завдання спілкування, способи та канали передачі інформації між комунікаторами, їхня позиція один щодо інших, смисли, що передаються учасникам комунікації, та засоби передачі цих смислів.

О. Гулевич розглядає комунікативні стилі як сукупність норм, що визначають форму повідомлень. Норми, у свою чергу, передбачають існування системи правил та очікувань більшості [5, с. 14]. Таких підхід передбачає аналіз безпосередньо комунікативних зв'язків і символів. Розрізняючи пряму й непряму комунікацію (відповідно до істинності та прямолінійності у формулюванні намірів), інструментальну й емоційну (коли метою може бути самопрезентація або ж єднання учасників), химерну та стислу (за насиченістю мови), соціально й особистісно орієнтовану (спілкування з реципієнтом як членом певної групи або ж індивідуалізовано), гендерні відмінності в комунікації, автор указує на частіше вживані слова та фрази, на вербальні й невербальні прояви процесу спілкування, тобто можна стверджувати про наявність певних комунікативних шаблонів і формул, властивих особистостям, які можуть змінюватися залежно від ситуації.

Такі особистісні змінні, як загальний розвиток інтелекту, стратегії кодування (когнітивна зрілість), а також очікування й саморегуляція поведінки, включає в процес комунікативного стилеутворення Л. Кагермазова. Автор зазначає, що механізм взаємодії природних та особистісних детермінант стилеутворення досі не вивчено, однак визначення провідного компонента в комунікативній діяльності дасть змогу нівелювати бар'єри спілкування [7].

Л. Черепанова й Е. Король також наголошують на тому, що не можна розглядати комунікацію відокремлено від особистості, зокрема її когнітивних особливостей, оскільки когніція являє собою процес пізнання світу, а дискурс і комунікація – процес передачі результатів цього пізнавального процесу або роздумів про його сутність і зміст іншим людям [11, с. 9].

На нашу думку, недостатньо уваги в типологізації стилів спілкування приділяється медіаопосередкованій комунікації, хоча вплив Інтернету й медіатехнологій на особистість активно вивчається. Узагальнюючи наукові підходи до комунікативного стилеутворення, доцільно розглядати комунікативні стилі відповідно до таких параметрів:

1. Індивідуальні особливості особистості.
2. Рівень комунікативної компетентності.
3. Особливості безпосередньої та медіаопосередкованої комунікації.

Для школярів, які планують обрати своєю професією інформаційні технології, ці чинники зображено на рис. 1. Пропонуємо до цієї групи зарахувати школярів у середньому або старшому шкільному віці, які вважають одним із основних майбутніх професійних спрямувань сферу інформаційних технологій (програмування й технічне забезпечення інформаційних технологій, роботобудування, системне адміністрування тощо) та здійснюють підготовку до обраної професійної діяльності в будь-якій формі (відвідування факультативів, курсів, заняття з тренерами, батьками, старшими учнями або ж самонавчання).

Припускаємо, що захоплення інформаційними технологіями як майбутньою професією має вплив на всі означені параметри стилізації. Так, учні, які планують проводити більше часу за комп'ютером, імовірно належать до інтровертованого типу особистості. Така діяльність належить до типу людина-знакова система

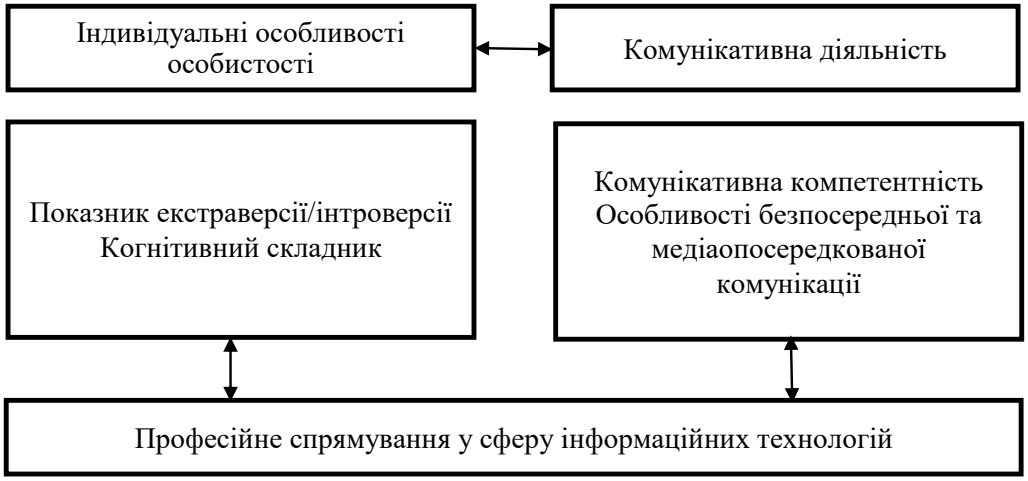

Рис. 1. Модель комунікативних стилів професійно зорієнтованих на інформаційні технологій школярів

або людина-техніка, як правило, спілкування в такому разі є обмеженим у часі й засобах. Це, у свою чергу, може впливати й на рівень комунікативної компетентності, уважаємо, що в таких умовах спілкування із залученням технологій може сприйматися як більш зручне, ніж особистісне спілкування.

Крім того, можна припустити наявність впливу професійного спрямування у сфері інформаційних технологій і на когнітивну сферу, оскільки здебільшого мова йде про професії, пов'язані з програмуванням, де в основі лежать стійкі шаблони, алгоритми та правила. У живому спілкуванні працюють інші принципи й закони, тому цікаво було б дослідити їх взаємоузгодження.

Часто захоплення інформаційними технологіями для школярів означає досить ранню цікавість до техніки. Якщо молодші школярі можуть пов'язувати комп'ютерні ігри з кіберспортом і вбачати можливий професійний розвиток у цьому напрямі, для учнів середньої школи існує достатньо можливостей щодо розвитку навичок програмування, алгоритмізації та роботехніки. Окрім шкільних програм, учні мають змогу відвідувати факультативи й курси, а також самостійно або за ініціативи друзів чи батьків отримувати знання за допомогою відеоуроків онлайн. Серед показників професійного самовизначення у сфері інформаційних технологій ми відокремлюємо активність самопідготовки (відвідування факультативів, курсів, самонавчання, часове навантаження, а також вплив її на сприймання основної програми шкільного навчання), усвідомленість вибору та попередню обізнаність (часто бачення школярами професії є дуже далеким від того, що вона реально собою уявляє), підтримка оточуючими (у т. ч. батьками).

Оцінювання комунікативних умінь ми пропонуємо проводити за такими параметрами: уміння надавати і приймати знаки уваги (компліменти) від однолітків; реагування на справедливу й несправедливу критику; реагування на поведінку з боку співрозмовника, що зачіпає, провокує; уміння звернутися до однолітка з проханням; уміння приймати та самому надати співчуття, підтримку; контактність і вміння вступити в контакт з іншою людиною; реагування на спробу вступити з тобою в контакт.

Особливості безпосередньої та медіаопосередкованої комунікації, особливості поведінки он-лайн і при безпосередньому спілкуванні; внутрішній комфорт і самопрезентація онлайн і при особистому спілкуванні.

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток інформаційних технологій призвів до зростання популярності професій у цій сфері, що вплинуло на школярів і їхнє професійне самовизначення. Захоплення професією, пов'язаною з інформаційними технологіями, може призводити до того, що школярі починають відвідувати курси, здійснювати самонавчання та активно взаємодіяти з технікою вже в підлітковому віці, що, у свою чергу, може впливати на сприймання навколишнього світу, міжособистісні взаємини з іншими людьми через призму відносин «людина-техніка» та «людина-машинний код». Оскільки саме в цьому віці відбувається формування комунікативних патернів, активне захоплення інформаційними технологіями та планування майбутньої професії в цій сфері може справляти свій вплив на комунікативні стилі школярів.

Інтерес до комунікації та комунікативних стилів зростає з розвитком медіатехнологій, причому, на відміну від спілкування, комунікація зосереджує увагу також на каналах передачі інформації та коді. Медіатехнології дають змогу миттєвому віртуальному спілкуванню, замінюючи невербальні засоби смайлами, відеоаватарами й відеозв'язком і ставлячи під питання необхідність особистісного безпосереднього спілкування. Ці аспекти потребують уваги й аналізу для підлітків, коли спілкування є основним видом діяльності та закладаються підвалини для формування комунікативних стилів.

Ми пропонуємо виокремити професійно зорієнтованих на інформаційні технології школярів як учнів, котрі планують обрати професію у сфері інформаційних технологій і вже почали готуватися до майбутньої професійної діяльності. У цьому разі доцільно розглядати комунікативні стилі відповідно до таких параметрів, як індивідуальні особливості (показник екстраверсії, інтроверсії, когнітивний складник у сприйманні технологій і навколишньої реальності), рівень комунікативної компетентності з урахуванням включення в медіаопосередковану комунікацію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адлер А. Наука жить. Киев : Port-Royal, 1997. 286 с.

2. Антоновский А.Ю., Бараш Р.Э. Системно-коммуникативная теория и ее приложения: наука и протест : монография. Москва : Русское общество истории и философии наук, 2019. 287 с.

3. Арендачук И.В. Психологические факторы проявления стилевых особенностей педагогического общения. *Вестник РУДН. Серия «Психология и педагогика»*. 2016. № 3. С. 80–87.

4. Гриффин Э. Коммуникация: теории и практики / пер. с англ. Харьков : Гуманитарный центр, Науменко А.А., 2015. 688 с.

5. Гулевич О.А. Психология коммуникации. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2007. 384 с.

6. Защиринская О.В. Психогенез стилей общения. *Вестник СПбГУ. Серия 12 «Социология»*. 2010. № 2. С. 206–216.

7. Кагермазова Л.Ц. Типология коммуникативных стилей у будущих учителей. *Казанский педагогический журнал.* 2007. № 6. С. 49–55.

8. Реутова Л.П., Хакунова Ф.П., Гребенникова В.М. Структурные компоненты, критерии и уровни сформированности коммуникативной деятельности учащихся основного общего образования*. Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3 «Педагогика и психология»*. 2016. № 3 (183). С. 76–73.

9. Сергєєва Н.В. Соціально-психологічний аналіз позитивного спілкування підлітків. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології :* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 березня 2018 року) / КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. С. 194–198.

10. Соловьева О.В., Аникеева Ю.В., Развитие коммуникативных способностей студентов-психологов в процессе учебной деятельности. *Вектор науки ТГУ.* 2012. № 3(10). С. 201–204.

11. Черепанова Л.В., Король Е.В. Дискурс как язык, представленный в виде особой социальной данности. *Языковое общение и его единицы в лингвистических и лингводидактических исследованиях* : межвуз. сб. науч. ст., посвященный 10-летию основания Сургутского государственного университета / отв. ред.В. М. Глушак. Сургут : Изд-во СурГУ, 2003. С. 9–16.